

STRAH I LJUBAV U NAŠEM VJERSKOM I DUHOVNOM ŽIVOTU

Albin Škrinjar

Sveti pisci, najčešće u Starom zavjetu, tako preporučuju strah Božji kao da je u njemu bit religije. O samom Mesiji navješćuje prorok Izaija da će na njemu počivati strah Božji (11, 2). U petoknjižju peta je knjiga, Pnz, ona u kojoj ideja straha Božjega najjače iskače. Ali je u Pnz upadljivo što kontekst izraza *strah Božji*, *bojati se Boga* ne stavlja pred naše oči kazne koje nam prijete od Boga. Strah Božji više je strahopoštovanje pred Božjim auktoritetom, pred onim što nam Bog zapovijeda iz ljubavi prema nama. Strah je tu gotovo ljubav prema Bogu, kojoj nije ništa preče od vršenja svete volje Božje. Malko smo se prije osvrnuli na strah Božji kao bit religije. G. von Rad nam ispravlja pojam. Veli da hebrejski jezik nema točno jedne riječi za religiju, a izrazom *strah Božji* izražava pokoravanje Božjoj volji.¹ — Tako se u biblijskom pojmu straha Božjega blistaju lijepi pozitivni elementi.² Svuda ostaje strah Božji naš bitni stav pred Bogom. Gdje u Bibliji nije baš riječ o vršenju volje Božje, strah je obično strahopoštovanje pred npr. transcendentnim Bogom, pred svime što je sveto, što je Božje, kao što su ukazanja, čudesa i sl. Već vidimo da strah Božji ima u Sv. pismu više značenja. To ne smijemo smetnuti s uma tokom ove rasprave. A bit će prilika da pojam straha Božjega prema raznim značenjima točnije preciziramo.

U naše se vrijeme o strahu Božjem ne čuje mnogo. Ako se tako omalovažuju grijeh i Božje sankcije, mi nismo na pravom putu, nemamo biblijskog duha. Braniti će se tko tekstem 1 Iv 4, 17, 18, gdje čitamo da savršena ljubav tjera od sebe strah. No kako mi još nismo svi savršeni u ljubavi, nemamo prava da protiv Ivanove nakane eliminiramo sam izraz strah Božji iz našeg kršćanskog vokabulara. Mi ćemo se u ovom članku uglavnom držati teksta iz Ivanove poslanice, upravo navedenoga. Sve pojmove tu sadržane želimo razbistriti, da nam bude jasno kako ćemo strah koji je loš ili nije spojiv sa savršenom ljubavlju istrijebiti iz svog srca.

O čijoj, o kojoj ljubavi veli Ivan da tjera strah?

Je li to Božja ljubav prema nama? Tako misli Bultmann. Latinska Vulgata mogla bi nas zavesti da prionemo uz Bultmanna: »*caritas Dei nobiscum*« (r. 17). Ali genitiv *Dei* nije autentičan u originalu. A no-

¹ G. v. Rad, *Das erste Buch Mose* (ATD 2—4) 206.

² Onomu koji želi razbistriti svoj pojam o strahu Božjem u SZ preporučujem tri novija katolička djela: J. Becker, *Gottesfurcht im Alten Testament*, Rom, 1965; J. Haspecker, *Gottesfurcht bei Jesus Sirach*, Rom, 1967; L. Derousseaux, *La crainte de Dieu dans l'Ancien Testament*, Cerf, 1970 (Lectio divina 63). Haspecker razabire u strahu Božjem ove elemente: potpuno predanje srca Bogu, pouzdanje u Boga, ljubav prema Bogu, poniznost i predanje u volju Božju (209 sl.; 232 sl.; 281 sl.; 313 sl.).

biscum, što je doslovno prevedeno iz grčkoga, može biti hebraizam koji se bez teškoće može prevesti u nama (usp. A. Vaccari, F.-M. Braun i rječnik F. Zorell, Gesenius-Buhl s. v. *im*). Slaba je strana Bultmannove egzezeze njegov prijevod glagola *teteleiotai* (r. 17 usavršuje se) i pridjeva *teleios* (r. 18 savršen): (ljubav) koja je došla do svog cilja, postigla svoju svrhu (Rupčić prema Bultmannu: *dosegla svoj vrhunac*). To nije značenje grupe *teleios ktl* u Bibliji. Bultmann pripominje da Božja ljubav prema nama postizava svoju svrhu baš time što nam daje milost sinovskog pouzdanja. Stvarno ima istine u Bultmannovu shvaćanju. Pouzdanje je dar Božji, njegov je dinamizam protiv straha milost od Boga.³ Samo što to nije izričito izraženo u Iv 4, 17. 18. Sva struktura tih redaka dokazuje da tu nije govor o Božjoj ljubavi, nego o našoj. Mi smo subjekt ljubavi, i straha, i pouzdanja.

Koja naša ljubav tjera strah iz nas? Da li naša uzajamna, bratska ljubav? Da je to misao Ivanova u 4, 17, drže odlični egzegeti: Estius, Belser, Chaine i dr., u nas Duda-Fučak. Njihova će egzegeza lako steći simpatije modernog čovjeka. Njega muči svakojaki strah, tjeskoba, i pred Bogom. Čini mu se da će se djelotvornom ljubavlju prema bližnjemu, požrtvovnim radom za zajednicu najbrže smiriti. Čitam o Francuzu kojemu je kao vojniku g. 1942. ručna gramata eksplodirala u rukama. Izgubio je obje ruke i oči. Našao je opet mir srca, oslobodio se straha i tjeskobe pošto se prema svojim mogućnostima posvetio radu za bolesnike i hendikepirane. Lani je bio na Madagaskaru. Primili su ga oduševljeno, i inovjerci. Javno je govorio 145 puta, kontaktirao je s tisućama. Kao oženjen čovjek on je zaređen za đakona u francuskoj biskupiji Beauvais.⁴

Ima još drugih primjera ljudi koji su se u ljubavi prema bližnjemu razvedrili, postali optimisti, otjerali od sebe pesimizam, strah, i strah pred Bogom. Da bratska ljubav smiruje, to je uvjerenje samoga pisca poslanice 1 Iv, ali drugdje, u 3, 19—22. Tu on iza lijepih riječi o bratskoj ljubavi odmah dodaje: »Po tom ćemo znati da smo od istine i umirani ćemo srce svoje«, tj. svoju savjest. Jest, dakle, ideja Ivanove poslanice da je bratska ljubav lijek protiv straha, i pred Bogom palijativan lijek protiv nemirne savjesti, protiv skrupula. Samo što ta ideja nije izražena u tekstu koji sada nas zanima. A koja je ideja tu izražena?

U 1 Iv 4, 17. 18 naša ljubav prema Bogu od nas tjera strah. »U ovom je savršenstvo ljubavi u nama da imamo pouzdanje na dan sudnji« (r. 17). Čista ljubav ne strahuje pred osobom koju ljubi, nego je prema njoj puna pouzdanja. Za pouzdanje čitamo u 1 Iv imenicu *parresia*. Prema etimologiji bila bi to sloboda da kažem sve što mi je u srcu i na jeziku (*pan* = sve, *resis* = riječ). U 2, 28 *parresia* je kao u našem tekstu pouzdanje kod dolaska Isusa kao suca, u 3, 21 sl. i 5, 14 pouzdanje u molitvi. Prema poimanju autora 1 Iv ono se rađa u duši svjesnoj

³ C. Spicq, *Agapé dans le Nouveau Testament* III, Paris, 1959, 292 sl.; R. Schnackenburg, *Die Johannesbriefe*, Herder, 1965, 245 sl.; G. Dellling u *ThWbNT* 8, 76.

⁴ *Chine-Madagascar* (Lille), n. 160, Dec. 1976—Janv. 1977, str. 16—18.

svog sjedinjenja s Bogom, svog božanskog djetinjstva, u vedrini čiste savjesti. Zanimljivo je što se Židov Filon Al. izražava slično kao Ivan. Filon se uz imenicu *parresia* služi još glagolom *eleutherostomein* (slobodnim ustima govoriti). Ipak se Ivan diže više nego Filon. Ivan govori o čistoj savjesti, ljubavi, slobodi Božjeg djeteta, Filon o istim svojstvima vjernika kao sluge Božjega.⁵ Djetinje pouzdanje vrijedi više nego pouzdanje uzornog sluge.

Nema sumnje, u 4. 17. 18 Ivan ima pred očima strah pred vječnim sucem, pred nekom kaznom na koju on može osuditi. Savršena ljubav, djetinje pouzdanje ne pušta taj strah u duši. Ako pisac 1 Iv to uporno naglašava, to je nešto što traži točno objašnjenje: *hoti ho phobos kolasin echei*, što je Rupčić prema smislu ispravno preveo: »jer strah pretpostavlja kaznu«. Ali je pitanje ima li *kolasis* zaista značenje kazne, a ne, kako drugi misle, značenje muke: strah ima u sebi muku, mučan je. Ja misam za značenje muke. Ne nalazim ga u najboljim grčkim rječnicima (Liddell-Scott, W. Bauer, Fr. Zorell). U većini modernih prijevoda susrećemo prijevod *kolasis* = kazna. Preporučuje ga sama etimologija riječi.⁶ Najistaknutiji komentator katolički, R. Schnackenburg, prevodi tekst što ga tumačimo, »denn die Furcht sieht die Bestrafung vor sich«. Dokazuje brojnim citatima da je *kolasis* eshatološki sudski izraz.⁷ Drugi se tumači većinom s njime slažu.

Naprotiv, za prijevod *kolasis*: muka jesu npr. anglikanska AV, Zürcher Bibel, u nas Duda-Fučak, slovenski ekumenski prijevod. Možda smijem kod njih nazirati utjecaj latinske Vulgate: »quoniam timor poenam habet«. Ali upozoravam na to da je *kazna* ili *globa* u latinskom jeziku prvo i glavno značenje riječi *poena*. Oni koji su usprkos tomu za prijevod *muka*, mogu se tješiti primjerom sv. Augustina. On grčki izraz prevodi latinskom imenicom *tormentum*. »Strah ima muku (tormentum), a gdje je mir u mucu (in tormento)? Dakle nema straha u ljubavi.«⁸ »Strah ima muku (tormentum), nema uživanja.«⁹ A nije li tu neka razlika između Ivana i Augustina? U zamamno lijepim izljevima Augustinove ljubavi plamsa ljubav savršena, nesebična (agape), ali također ljubav koja je žedna Boga (duhovni »eros«), traži u Bogu smirenje duše odbija strah, muku. Kod Ivana, bez potcjenjivanja »erosa«, čežnje za Bogom, naglasak ima agape, a strah se dosljedno jače isključuje.

U grčkoj literaturi susreće se također značenje *kolasis* = zapreka rastu (u drvetu, usp. Liddell-Scott, s. v.). Bila bi i kod Ivana zgodna ideja da strah pred kaznom sprečava rast, napredak savršene ljubavi. Ali je značenje *kolasis* = zapreka rastu odviše rijetko, izvanredno rijetko je i odgovarajuće tumačenje Ivanovih riječi (ipak F. Zorell usvaja to tumačenje kao alternativno; usp. H. de Groot, protestant † 1645).

Drugo je pitanje o vremenu pouzdanja bez straha: »na Sudnji dan« (Duda-Fučak) ili »već sada sigurni u pogledu Sudnjega dana« (Rupčić).

⁵ Filon Al., *Her.* 2, § 6, 7.

⁶ H. Frisk, *Griech. etym. Wörterbuch* I, Heidelberg, 1960, 903.

⁷ R. Schnackenburg, o. c. 248.

⁸ Augustin, *Quaest. in Hept.* 2, 172, PL 34, 655.

⁹ *De nat. et gratia* 57, 67, PL 44, 280.

Grčki tekst *en te hemera tes kriseos* lakše se razumije o budućem pouzdanju bez straha, ali se ne isključuje sadašnje pouzdanje ovdje na zemlji. Krivo bismo shvatili tekst misleći da sad ne trebamo razmišljati o sudnjem danu, nego da se moramo svim silama uključiti u zbivanje sadašnjice, makar nam sudnji dan gotovo sišao s uma. Ne baš zgodno izrazio se o tome D. Bonhoeffer, jamačno ne na osnovi krivih nazora, ali s prejakim naglaskom na ovozemnosti (*Diesseitigkeit*) našeg kršćanskoga života (*Widerstand und Ergebung*, München, 1955, 123).

Bultmann, koji smatra da je futuristička eshatologija strano tijelo u Ivanovoj teologiji, neskladna u njoj, dosljedno briše iz našeg teksta riječi o sudnjem danu kao interpolaciju »crkvene redakcije«. A kako smijemo tako stvoriti nesklad između Ivana i svih ostalih autora NZ, Židova njihovih suvremenika i gnostika, koji su svi motrili presudni eshaton u budućnosti? Toliko ćemo ipak priznati da Ivan piše o tom eshatonu umjereno. Židovi su se rado služili izrazom *dan velikoga suda*; u 1 Iv pridjev se ispušta; potpunoma je ispuštena apokaliptična scena.

Bultmann, koji briše iz teksta riječi »na dan sudnji«, eliminira tako i grijeh. Mi ostajemo kod dana sudnjega i s njime povezane ideje grijeha. Prva Ivanova poslanica ima kao i poslanice Rimljanima i Hebrejima obilnu i izrazitu hamartologiju (nauku o grijehu). Tko omalovažava grijeh, koji se u Bibliji opet i opet tako strahovito i neopozivo osuđuje i žigoše, taj ne može imati *parresian*, prema Ivanu pouzdanje djeteta Božjega. — Još jedno pitanje! Kad Ivan, bar implicite, spominje eventualnu osudu na sudnji dan, kaznu, čovjek se pita što lebdi njemu u prvom redu pred očima, ono što se u dogmatici zove *poena sensus* ili ono što se zove *poena damni*? U 1 Iv 2, 28 izražena je po mom mišljenju *poena damni*, odbačenost od Boga. Jaka je u njegovoj teologiji antiteza između sjedinjenja s Bogom i rastave od Boga. Malo parafrazično, ali prema smislu dobro, preveo je Rupčić u 1 Iv 2, 28 riječi o drugom dolasku Isusovu: »da se sinovski pouzdamo kad se pojavi i da nas, posramljene, ne odbaci od sebe o svom dolasku«.

U kojem se smislu zove savršenom ljubav koja tjera strah?

Možda će tko od nas prosuđivati savršenost ljubavi u njezinu visokom stupnju, kao u stupnju topline kad je mjerimo toplomjerom. To je prosuđivanje Biblije Osty-Trinquet: »qui atteint son plein développement« (koja se potpuno razvila).¹⁰ Slično Rupčić: »dosegla vrhunac«. Nije posve ispravno. Tko u NZ analizira grčki izraz *teleios* i odgovarajući izraz u hebrejskoj Bibliji, naći će da je tu *savršeno* ono što je čitavo, ima sve što spada u njegovu bit, nije manjkavo, nije okrnjeno. U tom smislu, veli Ivan, savršena je ona ljubav koja ne trpi (ropskog) straha, a stvara u nama pouzdanje (*parresian*), koje je u 1 Iv pouzdanje duše s Bogom nadnaravno sjedinjene, podignute u dostojanstvo djeteta Božjega. Ali da su sveti pisci imali i pojam visokog stupnja ljubavi, to nam svjedoče riječi iz Pnz: »Ljubi Jahvu, Boga svoga, svim srcem

¹⁰ Osty-Trinquet, *La Bible. Les écrits johanniques*, Ed. Rencontre, 1973, 209.

svojim, svom dušom svojom i svom snagom svojom« (6, 5; usp. Mt 22, 37 par.). U 1 Iv, ipak, ljubav je savršena kad ima sve što mora imati. A što je to? Da vidimo!

Sjedinjenje s Bogom čini ljubav savršenom i tjera strah iz našeg srca. Neposredno pred 1 Iv 4, 17 čitamo u istoj poslanici: »Bog je ljubav, i tko ostaje u ljubavi, u Bogu ostaje i Bog u njemu«. Radi se o bratskoj ljubavi. Usp. r. 12: »Ako ljubimo jedni druge, Bog ostaje u nama, i ljubav je njegova u nama savršena.« Izrazi »Bog ostaje u nama« (r. 12) i »u Bogu ostaje i Bog u njemu« spadaju u terminologiju kojom se u 1 Iv izražava naše nadnaravno sjedinjenje s Bogom. Divna je osobito ideja međusobne inhabitacije duše i Boga, ideja specifično Ivanova. Ali će naše povezivanje r. 17 s r. 16 biti mnogima sumnjivo, sumnjivo i takvo razumijevanje prvih riječi u r. 17, *en tutō* (u tome?), kao da pokazuje natrag, u r. 16. Tako povezuje P. de Ambroggi u svom komentaru. Mi povežujemo samo ideje, gramatikalno je u *en tutō* veza s onim što slijedi (*u ovom*). Sva je prilika ipak da je svetom piscu, kad je bilježio r. 17, još odzvanjalo u duši ono što je rekao u r. 16. Prema tome može se navesti kao njegova misao da je sjedinjenje s Bogom u ljubavi koja se proteže na braću, djelotvorni faktor savršenosti i da je to u nama božanski dinamizam koji nas oslobađa od straha.

Drugo što tjera strah iz nas, jest naša sličnost s Kristom. To stoji u samom r. 17, u ovim riječima: »kakav je On, takvi smo i mi u ovom svijetu«. Te se riječi u samom r. 17 odnose na savršenstvo naše ljubavi: »U ovom je savršenstvo ljubavi u nama... jer kakav je On...« Sličnošću s »Njim« usavršuje se ljubav u nama, tjera se strah iz nas. A tko je onaj kojemu mi moramo biti slični. Smatramo da je »On« (*ekeinos*) Isus. Drukčije su nekada tumači držali da je taj »ekeinos« Bog Otac, i to sa svojom ljubavlju prema grešnicima.¹¹ Sličnošću s takvim Bogom postajemo mi, tobože prema tekstu, savršeni u ljubavi, jesmo bez straha.

Moderni malne svi otklanjaju egzegezu o Bogu Ocu. *On* (*ekeinos*) njima je Isus Krist. I drugdje se svuda u poslanici zamjenicom *ekeinos* označuje baš Isus (usp. 2, 6; 3, 5. 7. 16). Sličnost s Kristom neki tumače iz Ivanova Evanđelja u ljubavi kojom Bog nas, kao Isusa, ljubi tako da nas nitko od njegove ljubavi ne može odijeliti (usp. Bonsirven i Iv 17, 23. 26), ili u božanskom djetinjstvu (Charue), ili u sjedinjenju s Ocem (Lauck). No ako želimo sigurnije pogoditi misao autora 1 Iv, moramo ostati u toj poslanici. Ta je velikim dijelom praktično parentetična i prema tome našu sličnost s Isusom izvodi iz nasljedovanja Isusovih kreposti, osobito njegove ljubavi. »On je za nas položio život svoj. I mi smo dužni živote položiti za braću« (3, 16).

Sve je dakle u ljubavi prema braći. Njome postajemo slični Isusu, savršeni, bez straha. Da se u njoj usavršimo, za tim čeznemo! Ali ne tako da zanemarimo čišćenje svog srca od grijeha! Nigdje nije Ivan tako apostol ljubavi kao u svojoj prvoj poslanici. A baš u toj poslanici s najznačajnijom emfazom zahtijeva od nas da se očistimo od grijeha.

¹¹ Augustin, Beda, Lyranus, Estius i dr.

Time ćemo postati slični Isusu, pripraviti se najbolje na njegov dolazak. O onom koji se nada Isusovu dolasku, on piše: »Tko god ima tu nadu u njemu, čisti se kao što je On (ekeinos) čist« (3, 3). Da je u čistoći bitna sličnost s Isusom, to se dalje afirmira do r. 9 jakim izrazima.

Da savršenom ljubavlju istjeramo iz sebe strah, moramo biti također pravedni kao što je On (ekeinos) pravedan (3, 7), Isus naime. Kod Grka je bio u širem, obuhvatnijem smislu pravedan onaj čovjek koji se odlikovao svim socijalnim krepostima. Prema Sv. pismu to nije dosta, ne može biti dosta ni za nas. Biblijska je pravednost u širem smislu riječi vršenje svih dužnosti prema Bogu. Nije dosta biti humanitaran, ako nisi i teist, revan vršitelj volje Božje. Tu je čudoredni život. Sav čudoredni Isusov život moramo nasljedovati. »Tko veli da u Njemu ostaje, valja mu ići putem kojim je On (ekeinos) hodio« (2, 6). Ta praktična etika spaja se i u 1 Iv vrlo lijepo s nadnaravnim sjedinjenjem s Bogom: »ostati u njemu« (2, 6; 3, 6). Nešto paralelno čitamo u Ivanovu Evanđelju: »Budete li čuvali moje zapovijedi, ostat ćete u mojoj ljubavi, kao što sam i ja čuvao zapovijedi Oca svoga te ostajem u ljubavi njegovoj« (15, 10).

Da li postoji strah koji ostaje i uz savršenu ljubav?

Naš odgovor na to pitanje mora biti afirmativan. Vidjeli smo prije kako se već u SZ (u Pnz) strah Božji identificira s ljubavlju prema Bogu, svetom željom pokoravati se volji Božjoj. Tako svetog straha Božjega ne stide se ni hagiografi NZ. Često se oni izražavaju o strahu Božjem kao našem obvezatnom i permanentnom stavu pred Bogom. Da ga Ivan osudi, došao bi u sukob s drugim svetim piscima NZ. U svojoj najmlađoj dobi Pracrkva se u Palestini izgrađivala i živjela je u strahu Božjem i povećavala se utjehom Duha Svetoga (Dj 9, 31). Pavao želi Korinćanima da budu »prožeti strahom Gospodnjim« (2 Kor 5, 11). Piše im još ovo: »Privedite k savršenstvu svoju svetost u strahu Božjemu« (2 Kor 7, 1). Slično Efežanima: »Pokoravajte se jedni drugima u strahu Kristovu« (5, 21), tj. pokoravajući se njegovim zapovijedima, puni Kristova duha. I robovi neka budu takvi prema svojim gospodarima, »bojeći se Gospodina« (Kol 3, 22). I evo još najmarkantniji tekst sv. Pavla: »Sa strahom i trepetom radite oko svoga spasenja« (Fil 2, 12), dakako sa strahom sinovskim, nipošto sa strahom ropskim (usp. Rim 8, 15 sl; Gal 4, 4—7; Ef 6, 5—8; Kol 3, 22—24), ali, razumije se, ozbiljno, bez varave, naopake sigurnosti, preuzetnog samopouzdanja. Naša ljubav sa sinovskim pouzdanjem u milost Božju neće biti nesavršena.

Savršena ljubav ne tjera od sebe ni strah koji je strahopoštovanje. Reverencijalni strah, pred »numinoznim« (L. Derouseaux, 360 sl.), pred transcendentnim, neizmjereno svetim Bogom ostat će u nama navijeke. R. R. Morett, engleski povjesničar religija (†1943), smatrao je da ga u engleskom jeziku najzgodnije izražava imenica *awe*, Nijemci vole imenicu *Scheu*. I pokoji filozof bez vjere u osobnoga Boga priznat će da osjeća *awe*, *Scheu* pred najvišim, transcendentnim bićem, koje je, rekli bi Nijemci »unnahbar«. U Bibliji predmet strahopoštovanja nije

samo Bog, nego može biti sve što je u posebnoj vezi s Bogom, može biti i čovjek auktoriteta.¹² U 1 Pt preporučuje se strah Božji (1, 17; 2, 17) i strah kao poštovanje pred ljudima auktoriteta (3, 2. 16), no tekst 3, 16 tumači se interesantno na više načina. Imamo pred sobom vjernika koji mora braniti svoju vjeru pred protivnicima. Neka to čini, veli sv. Petar, *meta praytetos* (s blagošću) *kai phóbu* (i strahom)! *Phobos*, što tu stoji bez epiteta, često se razumijeva o poštovanju, respektu (tako mnogi, kod nas Rupčić, Duda-Fučak).

Da je sveti pisac imao na pameti obranu vjere na sudu, mogao je savjetovati, radi Boga, poštovanje pred sućem kao organom zakonite vlasti. Sam Isus je bio obazriv prema Pilatu, Pavao prema upravitelju Feliksu, pred kraljem Agripom i upraviteljem Festom (Dj 24, 10; 26, 2 sl.). Ali ja ne vidim da u 1 Pt 3, 16 kontekst aludira na suće; aludira na proste klevetnike. Zar da njima iskažemo poštovanje? Boljeg su mišljenja drugi, da naime *phobos* stoji za strah Božji (B. Schwank, nova *Lutherbibel*). U tom je strahu Božjem zabrinutost da stvar Božja u mojoj obrani ne bi trpjela, zbog mog ljudskog obzira.¹³ Neki prevodioci, ne znajući za koje bi se tumačenje odlučili, prevode *meta phobu* doslovno *bez straha*, bez dodatka.¹⁴

A što je sa strahom pred progonima? Da li ga savršena ljubav tjera? U patrističko se doba tekst 1 Iv 4, 17. 18 zbilja razumijevao i o tom strahu.¹⁵ I zaista, mnogi su sveci bili s milošću Božjom neustrašivi junaci pred progonima i drugim nevoljama. Ali mi znamo iz iskustva da se katkada straha ne možemo riješiti. Ipak smo uvjereni da ga možemo spojiti sa savršenim predanjem u volju Božju. Što neodoljivo trpimo u duši, možemo jakom voljom združiti s mukom Isusovom u krst sv. Crkve. Onda nam ni sv. Ivan ne bi prigovorio. Ta i Isus je drhtao na Maslinskoj gori (usp. Iv 12, 27; Heb 5). Imao je, čini se, svoj Getsemani kroz čitav svoj život (usp. Lk 12, 50). Nije ni Pavlova ljubav bila nesavršena kad se tužio: »Izvana borbe, iznutra *strepnje* (2 Kor 7, 5). Naprotiv, on se ponosio *tjeskobama* koje su ga mučile poradi Krista (2 Kor 12, 10). Ako je istina, što neki naslućuju, da se sv. Ciprijan krvavo znojio pred svojim smaknućem,¹⁶ u njegovu strahu, sjedinjenom s mukotrpnim Spasiteljem, bila je ljubav savršena. Nije, da bude savršena, nužno da anestezira strah.

Ima također strah koji nas plaši pred neizmjerljivo svetim Bogom, kad smo pred njim svjesni svoje bijedne ograničenosti a osobito svoje grešnosti (usp. Iz 6, 5—7). Obuzima nas tjeskoba u sumnji da li smo prijatelji Božji, hoćemo li se spasiti. »Gle, ni u svece on se ne pouzda-

¹² Usp. komentare o Rim 13, 7, npr. H. W. Schmidt, Berlin, 1963, 221 sl. Usp. H. Balz u *ThWbNT* 9, 211 sl.

¹³ Usp. E. G. Selwyn, *The First Epistle of St. Peter*, London, 1961, 194: »reverence before divine mystery entrusted to them«; *The Interpr. Bible* 12, 130 (exposition).

¹⁴ Osty-Trinquet, o. c. 383; Tillmann, Šarić.

¹⁵ Tertulijan, Ambrozije, Didim; također, ali rijetko Augustin.

¹⁶ Naslućuje U. Holzmeister, *Exempla sudoris sanguinei* II, VD 1943, 4, str. 72—75; PL 3, 1555 »sudores sanguineos«.

va, oku njegovu ni nebesa čista nisu, koliko manje to biće gadno i pokvareno, čovjek, koji kao vodu pije opačinu» (Job 15, 15 sl.: usp. 25, 5 sl.) Svetomu Bernardu ježila se kosa na glavi kad je čitao u latinskoj *Vulgati* (u izvorniku toga nema): »Ne zna čovjek da li je vrijedan ljubavi ili mržnje« (Prop 9, 1). Sjetimo se još onog jadnika iz *Nasljeduj Krista* koji je ginuo od straha kod pomisli da se možda neće spasiti (1, 25, 2, 1). U tom problemu nekoga bi, tko zna, mogla smesti i nauka Trid. crkvenog sabora (D.-Sch. 1534, 1566), ili riječi sv. Pavla: »Doista, ničega sebi nisam svjestan, no time nisam opravdan« (1 Kor 4, 4).¹⁷

Hoće li nam sv. Ivan priskočiti u pomoć u tjeskobnoj nesigurnosti glede našeg stanja milosti ili budućeg spasenja? Ivan, u čiji stil spadaju ekstremi strogog dualizma? Ne bojmo se! Ivan nas neočekivano iznenađuje i smiruje svojom divnom rečenicom: »Veći je Bog od našeg srca«, tj. savjesti (1 Iv 3, 20). Bog poznaje bolje nego mi naše srce, zna naše moralne slabosti, smiluje se nama slabićima (Ps 103, 14: »Zna dobro kako smo sazdana, spominje se da smo prašina«), zna neopisivu vrijednost naše bratske ljubavi, kojom najsigurnije mirimo svoju savjest (1 Iv 3, 18—20).

Točno u duhu Ivanovu tješi nas sv. Augustin. Pita se on kako možemo znati da imamo u sebi Duha Svetoga i odgovara: »Pitaj svoje srce! Ako je puno ljubavi, imaš Duha Božjega«.¹⁸ I Ivan i Augustin imaju na pameti ljubav bratsku, koja je prema njima nerazdruživa od ljubavi prema Bogu (usp. 1 Iv 5, 1 sl.). Bilo bi za Ivana neshvatljivo da Duh Sveti stanuje u čovjeku koji neće da zna ni za Boga ni za Isusa. Ljubav prema Bogu opet ne može biti bez nekog straha pred grijehom. Sam Isus nas opominje neka se bojimo onoga koji može i dušu i tijelo pogubiti u paklu (Mt 10, 28; Lk 12, 4. 5). Isusovim riječima nije izražen tek strah pred kaznom, nego također i još više strahopoštovanje pred Božjim auktoritetom, plemenita želja pokoravati se svetog volji Božjoj.

Kanim dodati još nešto o modernom filozofskom pojmu »tjeskobek«. Čini mi se ipak da je zgodnije da već sada razmotrimo kako je sad ovdje na zemlji ljubav u nama savršena. Estius, oštromni tumač Ivanove poslanice (†1613) promatra stvar i kao praktičan psiholog. Tko od nas stoji stalno na vrhuncu savršenosti? Sad smo se popeli dosta visoko, sad se opet sklizemo natrag u svojoj ljudskoj slabosti. Svojestvo je uzornih vjernika, misli Estius, više strpljiva težnja za savrшеноšću.

A nije samo Estius psiholog, jest i sv. Ivan kad kaže da smo svi grešnici (1 Iv 1, 8—10), da se moramo čistiti (3, 3). Ali je ipak Ivanov pogled odlučno uprt u savršenost kao metu i u nadnaravne darove kojima nas Bog već sada usavršuje.

●
¹⁷ Pavao ne govori o sudnjem danu ni općenito o moralnoj sigurnosti, nego o sudskoj kompetenciji i specijalno o svom apostolskom radu, je li ili nije besprijekoran. — U Tridentu bio je govor *de certitudine fidei*, o sigurnosti koju mi daje vjera, Božja objava.

¹⁸ Usp. A. Škrinjar, *Teologija svetog Ivana*, str. 198 sl. 244 sl.

Pojam »tjeskobe« u modernoj filozofiji

Dok pišem o strahu u našem ljudskom životu, i još napose dok mi je pred očima neizvjesna tjeskoba grešnoga čovjeka pred tripot svetim Bogom, dolazi mi na pamet *tjeskoba (angoisse, Angst)* o kojoj umuju neki filozofi.¹⁹ Skrenimo dakle malko k njima od svojih biblijskih analiza! Od usporedbe s njima, ili bolje od antiteze, bit će, čini mi se, ipak neke koristi. O »tjeskobi« pisao je S. Kierkegaard prvi.²⁰ Nije pisao baš kao filozof ni kao teolog, nije išao mi za tim da grijeh etički obrazloži (121), ali je pisao kao teist, na osnovi svoje vjere, s nakanom da vodi do vjere (str. 120 sl., 165) Pisao je kao psiholog. Svoje glavno djelo o »tjeskobi« završava upozorenjem da on, svršivši svoj posao kao psiholog, prepušta daljnje proučavanje dogmatičarima.

Kierkegaard je često iskreno otvorio svoje srce priznanjem da ga je već od djetinjstva obuzimala upravo beskrajna tjeskoba.²¹ A mi, kad čitamo njegovu knjigu, često osjećamo da pisac analizira svoje vlastite doživljaje. Osvrće se on na razne tjeskobe, no glavna mu je tema tjeskoba prije grijeha i poslije grijeha, tjeskoba u Adamu i u njegovim potomcima. Tjeskobu strogo razlikuje od straha. Strahu je predmet strogo određen, »tjeskoba« se rađa u sumraku dubinske psihologije. U Adamovoj tjeskobi bilo je neznanje, ali i znanje o zabrani (39, 40, 42). Zabrana plaši Adama, plaši ga i sloboda koje postaje svjestan (43). Duh u nevinu Adamu kao da sanja (40, 42). Pred slobodom čovjeku se vrti u glavi, klupko slutnja smotava mu se mučno u duši, u nemoći tjeskobe jadnik se ruši u grijeh, donekle nevin, donekle i kriv (61, 73). Kierkegaard postaje teolog kad kaže: da je, tko je kriv, neizmjereno kriv (168), kad traži izlaz iz tjeskobe u Providnosti (103, 107, 167, sl.), u pomirenju s Bogom (169).

Jesmo li u društvu s Kierkegaardom zaboravili sv. Ivana i njegovu poslanicu? Ne smijemo. Zbog Ivana zanimao nas danski psiholog-teolog. Sjetimo se opet kako je i u 1. Iv. govor o tjeskobi poslije grijeha (3, 20—22)! Ako Ivan ne spominje izričito tjeskobu prije grijeha, on bez sumnje na nju aludira svojim dualizmima, u kojima je zli ekstrem nešto čega se moramo bojati: davao sa svojom djecom, grijeh, tama, smrt, mržnja, odbačenost od Boga. Ivan ipak vraća svoju i našu pažnju na ono što nas spasava od straha, na protivni ekstrem; to su Bog, djeca Božja, čistoća od grijeha, svjetlo, život, sjedinjenje s Bogom, ljubav. Nije Ivanovo pipati kroz labirinte dubinske psihologije, on voli dizati se u svjetlo nadsvijeta. S njime ćemo mi suprotstaviti iskonsku vjeru iskonskoj tjeskobi, »*den Urglauben der Urangst*« (O. Haendler, Rgg 1, 386).

¹⁹ O njima usp. *Ecrits sur l'angoisse*, Paris, Ed. Seghers, 1963; M. Škvorc, *Pojam i problem tjeskobe*, BS 1967, 3—4, 331—342. Usp. R. Brajčić, *Sukladnost kršćanske svijesti s tjeskobom praznine i besmisla sekulariziranog čovjeka*, CuS, 1968, br. 5, str. 45—56.

²⁰ S. Kierkegaard, *Der Begriff der Angst*, danski g. 1844, njem. prijevod E. Hirsch i dr., sv. 11. 12, E. Diederichs Verlag, 1958.

²¹ S. Kierkegaard, o. c. 255, bilj. 115 sl.

O Kierkegaardu kažu neki da je otac egzistencijalizma. Zbilja, i egzistencijalisti našeg stoljeća rado pišu o pojmu »tjeskobe«, s njima naj-intenzivnije M. Heidegger.²² On promatra tjeskobu s egzistencijalno-ontološkog stanovišta. Tjeskoba je temeljan pojam u njegovoj ontologiji, važan za pravo razumijevanje ljudske egzistencije. Nekomu postaje tjeskobno u duši kad mu se čini kao da se sve što jest od njega odmiče; odmiče se on sam i skliže od sebe ukoliko on sam nešto jest. Tjeskoba trajno »prijeti«, »pritišće«, »koči«, »zaustavlja dah«, jest baš tjeskoba, »plaši se (ängstet sich«, SuZ, 187). Plaši se pred ništavilom (Nichts), pred smrću (S u Z, 235—267), pred svojim *In-der-Welt-sein* (bivanjem u svijetu), pred *Weltlichkeit* (svjetskošću), dok se osjeća bačenim u svijet, u kojem se ne može snaći (ib. 175—180). Tjeskoba, doduše, u metežu našeg ljudskog zbivanja, kao da spava, ali se može svaki čas probuditi. I dok spava, ona je tu, njezin dah dršće stalno kroz egzistenciju (W, 37).

Heidegger razlikuje s Kierkegaardom tjeskobu od straha kao psihoanalitičke kategorije. Tjeskoba njemu otkriva ništavilo a time i bitak, njegov pravi lik (W, 31—46, S u Z, 185, 189), pomaže nam da pravo shvatimo i podnosimo svoj *Sein zum Tode* (što živimo da umremo), svoj *Sein zum Ende* (što živimo da svršimo, S u Z, 235—267). Tjeskoba ima dakle svoju svrhu. Heidegger hvali one koji imaju hrabrosti da žive u toj tjeskobi. On u njoj doživljava poseban mir, začaran mir (*eine gebannte Ruhe*), stvaralačku čežnju (W, 32, 34, 37). Mnogi egzistencijalisti ili njihovi simpatizeri pišu kao Heidegger, ali svaki sa svojim nijansama.²³ Tillich ima riječi o tjeskobi pred prazninom i besmislenošću. Tmurniji pesimizam odzvanja u tvrdnji da nam nema *izlaza* osim u junačkoj afirmaciji *bezizlaznosti*.²⁴

Heidegger neće da bude pesimist; njega tjeskoba tjera na stvaranje, vodi ga u začaran mir. Drugi nisu tako sretni. Svojoj tjeskobi daju oduška na zdvojan način. Heidegger će im vjerojatno odvratiti da njihova »tjeskoba« nije čista tjeskoba, nego da je pomiješana sa strahom, panikom, osobito kad i volja igra svoju ulogu. Francuski romanopisac A. Malraux pisao je već prije rata da nosi pakao u svojoj duši i da zna gdje bi se smirio, u vjeri svojih otaca, ali da to neće. Mi ćemo rado sa sv. Ivanom ostaviti ništavilo, i prazninu, i besmislenost, i beznadnost, terminologiju nepoznatu Ivanu, i zagledati se u puninu Božju, koje postajemo sudionici u sjedinjenju s Bogom, u ljubavi prema Bogu i bližnjemu. »U svijetu imate tjeskobu, rekao je Isus, ali hrabri budite — ja sam pobijedio svijet« (Iv 16, 33). Umjesto Heideggerova »*Sein zum Tode*« čitamo kod Ivana divne riječi o *Sein zum Leben*, životu vječnomu. Ivan gotovo ne zna za smrt.

²² M. Heidegger, *Sein und Zeit* (= SuZ), Tübingen, 1967. (I. izd. g. 1927); *Was ist Metaphysik* (= W), Frankfurt a. M., 1969 (I. izd. 1929); usp. J. Weisgerber, M. Heidegger-pjesnik »bitka«, CuS 1974, 2, str. 161—167.

²³ Usp. G. Santinello u *Enciclopedia filosofica* II, 64—66.

²⁴ O. Haendler, I. c. O traženju izlaza usp. M. Škvorc, *Geneza velikih ateista. Jean-Paul Sartre*, CuS 1967, 4, 5—18; D. Šimundža, *Apsurd i nada Alberta Camusa*, CuS 1969, 1, str. 171—180.

Starodrevni izvanbiblijski tekstovi o strahu i ljubavi

O gnosticima veli H. Jonas da je za njih značajna jezovita tjeskoba pred svijetom i bijeg iz svijeta: »strahovita nesigurnost egzistencijalna, tjeskoba pred svijetom i samim sobom«, ideja čovjeka bačenoga u ovaj svijet bez vlastite krivnje.²⁵ Sve nas to podsjeća na misli i izraze Heideggerove. Ivan, koji hoće da savršenom ljubavlju istjeramo strah iz svoje duše, nema riječi o bijegu od svijeta. Isus se ne moli Ocu da apostole digne sa svijeta (Iv 17, 15; usp. r. 11). Isus šalje apostole u svijet (r. 18), hoće da svi vjernici u svijetu posvjedoče za njega svojim jedinstvom i svojom ljubavlju uzajamnom (r. 20—23). Gnosticici su uzajamnu ljubav zanemarili, nisu ukusili radosti Isusove (r. 13) da istjera iz njih njihovu jezovitu tjeskobu.

Zanimljive paralele ili antiteze biblijskom, napose Ivanovu pojmu straha Božjega, mogli bismo navesti u obilju iz starodrevne literature. Za našu svrhu bit će dosta znati što su Grci, napose stoici mislili o strahu (Božjem).²⁶ Već je starim Grcima bio strah Božji nešto čudoredno dobro i potrebno (Theognis, El. 1179 sl.), *deisidaimonia* (od *deido* = bojim se, i *daimon* = božanstvo) izraz za religiju, katšto i za pretjerani strah pred bogovima. Kao primitivnim narodima bilo im je katkad kao da ne mogu znati čime bi se sve zamjerili bogovima. Dapače, kod Herodota čitamo da je božanstvo zavidno, nešto što čovjeka uznemiruje (1, 32/40). Slično kod Pindara (VII/VI, 39). No Platon odlučno poriče zavist u božanstvu, veli da je ono dobrohotno. Pojam božanstva sve se više čistio u helenizmu: Bog je *philánthropos* (čovjekoljubiv), *euergetes* (dobrotvor), *sotér* (spasonosan). Općenito su Grci osuđivali afektivni, emocionalni, nedolični strah i pred Bogovima, nisu prigovarali kad se imenicom *phobos* izražavalo strahopoštovanje pred božanstvom, numinoznim.²⁷ Samo tko je sagriješio, taj nek dršće pred Bogom! To je lijepo izrazio neki spartanski delegat pred obijesnim kraljem Epira, Pirom: »Ako si bog, ne bojimo se, jer nismo sagriješili. Ako si samo čovjek, naći će se jači i od tebe« (Plutarh, *Pyrrh*, 26).

Plutarh je smatrao strah nečim nesavršenim u religiji (*De superst.*, 11). No najdalje išao je stoik Seneka. On ovako mudruje: »Nitko, koji je zdrave pameti, ne boji se bogova. Ludost je plašiti se pred onim što je spasonosno. Nitko ne ljubi one kojih se boji« (*De benef.*, 4, 19, 1). »Ne smijemo se mnogo bojati ljudi, Boga nikako« (7, 1, 7). Ali moramo znati da je Seneka stoik, panteist, silno oduševljen za teleologiju u svemiru, bez vjere u osobnog Boga. Ipak sam ja njegove upravo navedene riječi malne kakve takve čuo iz usta kojeg inače uzornog katolika naših dana. Potrebna je distinkcija. Bog je bez sumnje sama ljubav,

●

²⁵ H. Jonas, *Gnosis und spätantiker Geist. I. Die Mythologische Gnosis*, Göttingen 1954, str. 106—109. 143; usp. II, 1. *Von der Mythologie zur mystischen Philosophie*, Göttingen 1954. Bultmann je priznao da je od Jonasa najbolje naučio što je gnosticizam. O gnosticizmu usp. A. Škrinjar, o. c. 42—46, 50.

²⁶ O strahu Božjem u povijesti religija, napose bliskog Istoka usp. L. Derousseaux, o. c. 13—66.

²⁷ Razumije se da se »numinozno« u više-manje primitivnim religijama nije shvaćalo posve ispravno; usp. J. Becker, o. c. str. 19—84.

ali je kao čuvar moralnoga poretka i pravedan, mora kazniti grešnike. Božjih kazna smijemo se bojati, a nema ništa protiv pravila ljudskoga govora ako kažemo da se bojimo Boga ukoliko nas kažnjava. No da se vratimo stoicima! Razlog je njihovu shvaćanju u tome što je prema njima već sam grešni čin kazna za grijeh, sam kreposni čin nagrada za krepost.²⁸ Mlada Stoa nigdje ne spominje kazne poslije smrti; dapače ona ih kategorički niječe. Tako Seneka (*Ad Marciam*, 19, 4 sl.; Ep. 24, 18), premda on gdje gdje nedosljedno i oklijevajući dopušta neku privremenu sreću na drugom svijetu.²⁹ Drugi stoici ništa o toj sreći. Prema tome točne paralele tekstu 1 Iv o strahu na sudu Božjem kod stoika nema. Inače su drugi Grci u Plutarhovo doba općenito smatrali da bogovi kažnjavaju grešnike i poslije smrti. Dokaz nam je za to Plutarhov mnogo citirani spis *De sera numinis vindicta*. Na početku se spisa navodi poslovice da Božji mlinovi polako melju. O ovozemnim kaznama Božjim koji put je riječ i kod starijih stoika.³⁰ Da je ispravan govor o strahu pred Bogom koji kažnjava, to nam svjedoče Isusove riječi: »Bojte se više onoga koji može i dušu i tijelo pogubiti u paklu« (Mt 10, 28 par.).

Drugi je i to najopćenitiji strah pred smrću. Stoici nas opet i opet snažnim riječima od njega odvrćaju. Kao primjer nek nam bude dosta čitava Senekina Ep. 36! O tome se stoici koji put tako izražavaju da nas podsjećaju na Heideggerov *Sein zum Tode*, npr. čemu da se bojim smrti, »cui uni nascimur« (Seneka, *Nat. quaest.* 1, 4), smrt je naša životna zadaća (Marko Aurelije, 6, 2, 2), »tota vita discendum est mori« (Seneka, *Ad Paull.*, 7, 3); došao je tvoj čas, bojiš se? na to Marko Aurelije: »Čemu? Ukrcao si se, plovio si, dospio si. Deder, izađi!« (3, 3, 6); nadasve valja smrt imati stalno pred očima (Epiktet, *Ench.*, 21). Ivan je, sasvim oprečno, tako začaran mišlju o životu vječnom, da smrt iščezava ispred očiju njegovih.

Općenito u svemu stoik hoće da bude *aphobos*, bez straha. Seneka nabraja najstrašnije smrtne kazne (npr. Ep. 24, 14; 66, 21), hrabreći nas da ih se ne plašimo, da ostanemo dapače veseli ako padne koja na nas, jer — riječi su cara Marka Aurelija — što god mi se dogodi, koristi svemiru (5, 8); svakoj nevolji koja me zadesi, moram reći *se ezétun*, (baš) »sam tebe tražio« (7, 68, 3). Da pišem traktat o stoicizmu, mogao bih dodati bezbroj citata, no za nas je glavno da jasno uočimo dijame-tralne opreke između stoika, koji su blaženi u divnoj svemirskoj teleologiji — makar visjeli na križu — i onih modernih egzistencijalista, koji se smatraju bačenima u svijet i zdvojno dezorijentiranima, i sv. Ivana, koji je miran i radostan u Kristu i u svojem sinovskom pouzdanju u životu vječnom, kojemu nema kraja. Stoik se ne može dosta nadiviti svemiru, u koji će se njegovi posmrtni ostaci rasplinuti.

Ipak Epiktet, glavni predstavnik Mlade Stoe, tjera od sebe svaki strah mislima i osjećajima, u kojima ima puno topline, regbi blaženstva, upravo ljubavi prema Bogu. Kako on čezne za tim da samo slavi Boga u

²⁸ Seneka, Ep. 97, 14; Epiktet 3, 7, 36; 3, 24, 51—53; 4, 5, 10; 4, 12, 18.

²⁹ Seneka, *Ad Polybium* 9, 3—9 i drugdje.

³⁰ I. ab Arnim, *Stoicorum veterum fragmenta* II, 337 sl., br. 1175 sl.

svom životu (1, 16, 20), kako ganutljivo on Bogu sve vraća (4, 10, 16), moli mu se divno kao sv. Ignacije Lojolski u svojoj kontemplaciji o ljubavi! Epiktet ostaje ipak autentičan stoik, ali se u njegovoj duši polako budi vjera u osobnoga Boga. Kritično moramo razumjeti i riječi Senekine: »Izvršno veli Aristotel da nikad ne moramo biti puniji strahopoštovanja nego kad je riječ o bogovima« (*Nat. quaest.* 7, 30, 1). Priroda je Senekino božanstvo (ib. 2, 45, 2 sl.). A na području etike nije baš u skladu s tolikim junaštvom stoičkim što Seneka opet i opet dozvoljava, pa i preporučuje samoubojstvo,³¹ kao i Epiktet usprkos svim divnim izrekama o rezignaciji.³² Taj izlaz iz bezizlaznosti sv. Ivanu je posve nepoznat.

Čime, dakle, stoik tjera strah iz svoje duše?

Navest ću najprije ove riječi Senekine: »Ništa nije tako teško i naporno što duh čovjekov ne bi svladao i što ustrajno razmišljanje ne bi učinilo sebi domaćim; nema tako divljih i neovisnih afekata kojih stega ne bi ukrotila« (*De ira*, 2, 12, 3; 2, 13). Dakle, askeza, razmišljanje. U Bibliji nas na takvo shvaćanje podsejčaju neke mudrosne knjige, gdje se strah Božji nekako identificira s čudorednim životom s ne posve jasnim pojmom Boga.³³ U NZ sv. Ivan ne smeće s uma Boga, koji je sama ljubav, ni od naše ljubavi koja tjera strah pomoću čudorednoga života, ali — kako već vidjesmo — života kristocentričnog u nasljedovanju Krista, koji je bio »čovjek za druge« do smrti na križu.

Stoik sam sebe usavršava i smiruje teškim naporom, ali i strpljivošću (Seneka, ib. 3, 12, 6). Bez Božje milosti? Kažu da njoj nema mjesta u stoičkom sustavu. Ne smije nas zavesti Senekina tvrdnja da nam na putu kreposti pomažu i bogovi (*De ira*, 2, 13, 2), ni njegov zanos pred izvanrednom krepošću, koja je, veli, od nebeske moći, od Božje pomoći (Ep. 41, 4—6). Za Seneku filozofa primiti od Boga znači primiti od svemirske teleologije, ne od osobnoga Boga (*De beneficiis*, 4, 7, 1), npr. što imamo već od rođenja, lijepe sposobnosti, poslije uzoran odgoj, primjere kreposnih ljudi. Marko Aurelije pripisuje ipak bogovima čudoredno »podsjećanje, malne poučavanje« (1, 17, 11). Time on ipak nije nevjeran stoičkom panteizmu. Za stoičke postoji *Logos*, imanentan u svemiru, u čovjeku kao razumna savjest; ona se naziva *theos* ili *daimon* u nama. Prema Ivanu osobni Bog smiruje našu savjest, on koji je veći od naše savjesti. U njegovu Evanđelju govori Krist da bez njega ne možemo ništa (15, 5). Samo od Krista i u Kristu možemo imati mir bez straha (Iv 14, 27; 16, 33).

Što kažu stari Židovi o strahu Božjem i o ljubavi?

Kad govorimo o izvanbiblijskim shvaćanjima straha (Božjega) i ljubavi prema Bogu i bližnjemu, naša bi rasprava bila manjkava ako šutke prijeđemo preko svega što su o tome napisali autori židovskih apokrifa i predstavnici starog rabinizma. S njima ćemo se opet više

³¹ Seneka u čitavoj *Ep.* 70 i drugdje često.

³² Epiktet, 1, 24, 20; 1, 25, 18. 20 itd.

³³ L. Deroousseaux, o. c. 320—322. 263 sl.; J. Becker, 184—261.

približiti Bibliji. Da vidimo jesu li oni napredovali ili nazadovali! Glede sv. Ivana možemo mirno ustvrditi da ga nisu nikad dostigli, čovjek se čudi kako su Židovi, koji su dvaput svaki dan recitirali riječi »Ljubi Gospodina Boga svoga svim srcem svojim, svom dušom svojom i svom snagom svojom« (Pnz 6, 5), ipak u praksi mogli radije živjeti od straha Božjega. Da je tako bilo, možemo se uvjeriti čitajući njihove apokrifne.³⁴ U *Oporukama XII patrijarha* ima kratkih, ali lijepih rečenica o ljubavi prema Bogu i bližnjemu (*Iss.* 5, 2; 7). No jesu li te *Oporuke* židovski apokrif? Nisu li kršćanski spis? Nisu li bar navedeni tekstovi kršćanske interpolacije? Kako bilo da bilo, one daleko zaostaju za teologijom sv. Ivana, nema u njima, kako ispravno veli Lagrange, ni topline stoika Epikteta. U 1 *Hen.* najjači je ton na Bogu koji je pravedan, mrzi grešnike, kaznit će svoje neprijatelje. U *Ps. Sal.* iz I. stoljeća pr. Kr. spominju se najviše pravednici kao oni koji se boje Boga. Samo nemojmo zaboraviti, što smo prije istaknuli, da se značenje *straha Božjega* u samoj Bibliji često mijenja, može biti nešto savršeno, gotovo sinonimno s ljubavlju prema Bogu!

Isto opažamo u starom rabinizmu.³⁵ I tu je strah Božji dominantna ideja, ali postaje nešto plemenitije kao strah pred grijehom, uvredom Božjega veličanstva. Ipak je nesigurnost spasenja, značajna crta židovske pobožnosti onih vremena, bila katkada predmet velikoga straha; znameniti R. Jochanan b. Zakkaj († oko g. 80.) gorko je plakao i jadikovao na smrti, ne znajući kamo će sa suda Božjega.³⁶ Kako oprečno riječima Ivanovim o sinovskom pouzdanju na sudnji dan (1 *Iv* 2, 28; 4, 17)! Čini se, osim toga, da je neke stare rabine strah Božji tjerao u pretjerani legalizam. No budimo oprezni! Neki nomistički pojam straha Božjega nalazi se i u Sv. pismu.³⁷ A nije li i Isus rekao: »Ako me ljubite, zapovijedi ćete moje čuvati« (*Iv* 14, 15). »Tko ima moje zapovijedi i čuva ih, taj me ljubi« (r. 21). »Budete li čuvali moje zapovijedi, ostat ćete u mojoj ljubavi« (15, 10). U Isusovu duhu piše i Ivan, apostol ljubavi: »I po ovom znamo da ga (tj. Isusa) poznajemo, ako zapovijedi njegove čuvamo. Tko veli 'Poznajem ga', a zapovijedi njegovih ne čuva, lažac je, u njemu nema istine« (1 *Iv* 2, 3 sl.; usp. 3, 22—24; 5, 2; 2 *Iv* 6). Očito, mi nemamo Duha Isusova ni Ivanova niti ćemo se smiriti u sinovskom pouzdanju ako ne vršimo što Isus zapovijeda.

Upravo u vrijeme sv. Ivana počeli su rabini razlikovati ono što čini čovjek iz ljubavi prema Bogu od onoga što čini iz straha pred Bogom. Prvomu su dali prednost (*Str.-B.* 2, 112 sl.). Židovi su bili i Filon Al. i Josip Fl. Josip ne kaže o našem predmetu ništa posebno, a o Filonu smo već govorili.

³⁴ Usp. M.-J. Lagrange, *Le judaïsme avant Jésus-Christ*, Paris, 1931, str. 476—479.

³⁵ J. Bonsirven, *Le judaïsme palestinien au temps de Jésus-Christ* II, Paris, 1935, str. 43—47.

³⁶ Strack-Billerbeck, o nesigurnosti III, 218 sl., Jochananova jadikovka I, 581.

³⁷ J. Becker, o. c. 162—280. 282 sl. 286; J. Haspecker, o. c. 262—268; L. Derousseaux, o. c. 352 sl.

Sv. Ivan nas je najviše zanimao; on nas je tjerao na vrhunce savršene ljubavi. Poslije je kršćanska pareneza u svojoj praksi pridavala dosta važnosti strahu Božjemu, razlikujući razne vrste straha i razne stupnjeve duhovnoga života. Mi se u to nećemo upuštati, osim što ćemo navesti nekoliko zanimljivih izreka crkvenih otaca.³⁸ Najljepše su distinkcije sv. Augustina. »Strah nekako pripravlja mjesto ljubavi. Čim se ljubav nastani, tjera se strah koji joj je priprazio mjesto. Koliko ona raste, on se smanjuje... Veća ljubav, manji strah... Ali gdje nema straha, nema ljubav gdje da uniđe« (*Trakt. o Iv, 9, 4*). »To manji neka bude strah, što je bliža domovina u koju hrlimo. Veći mora biti strah onih koji putuju, manji onih koji su blizu, nikakav onih koji stižu« (*Sermo 348, 3, br. 4, PL 39, 1529*). Zna Augustin za strah koji prema psalmistu ostaje navijeke (Ps 19, 10). Razlika je, veli Augustin, između straha pred osudom i straha da nas Bog ne bi zapustio (*Trakt. o I Iv, 9, 5—8*). Drukčije se preljubnica boji svoga muža, drukčije čista: preljubnica da ne bi on došao, čista da je ne bi ostavio (*In Ps 118, sermo 12, 3*).

Divan je Augustin i precizan u svemu što kaže o ljubavi i strahu. Origen je bio mišljenja da moramo najviše drhtati pred vlastitim tijelom, dok nam nije duša toliko napredovala da, slašću ljubavi s Bogom sjedinjena, zamrzi na sve meke i podražaje tjelesne (*In Rom. 7, 12*). Mogli bismo navesti bezbroj sličnih citata iz patrističke i kasnije kršćanske literature.³⁹

Oduševiti se sa sv. Ivanom za savršenu ljubav, to je glavno. No valja se i bojati svega što nas odvraća od Boga. Ima toga mnogo, a opasnost nije malena.

³⁸ Usp. E. Boularand, u *Dict. de spir.* II, 2, 2463—2511.

³⁹ E. Boularand, o. c.: kod običnih vjernika, 2475—2478, kod svećenika, monaha, djevice, 2478—2480, kod savršenih, 2380—2383 — sve prema grčkim ocima; prema latinskim ocima i sv. Augustinu 2483—2490, itd.